

УДК 316.443

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i31.1006>**Т. Г. Червінська**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5054-0206>

кандидат соціологічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії соціології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

М. О. СоболевськаORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5544-3883>

доктор соціологічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії соціології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЧАСОВИЙ ВИМІР ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ

Постановка проблеми. У соціально-конструктивістській парадигмі гендер визначається як система соціальної класифікації, завдяки якій біологічні чоловіки та жінки піддаються відбору, поділу та соціалізації. Водночас гендер є не просто системою розрізнення, він також виражає універсальну нерівність між чоловіками та жінками. Отож, коли ми говоримо про гендер, ми не повинні ігнорувати питання ієрархії, влади та нерівності, які він виражає. Хоча рівність жінок та чоловіків в Україні закріплена законодавчо, ми досі можемо спостерігати численні вияви гендерної нерівності в різних сферах життєдіяльності суспільства. У політиці одним із ключових показників гендерної рівності є міра залученості жінок до політичної активності та доступу до ухвалення рішень. Гендерну нерівність на ринку праці, яка фіксується за допомогою показників розриву в оплаті праці чоловіків та жінок, пояснюють існуванням гендерних стереотипів, вертикальної та горизонтальної гендерної сегрегації, гендерними відмінностями у людському капіталі, дискримінацією тощо. Водночас є інші, більш тонкі та менш помітні нерівності. Ідеться, зокрема, про час, який є дефіцитним ресурсом, що розподіляється гендерно: жінки та чоловіки демонструють різне його розуміння, сприйняття, способи використання, організації та контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До виникнення гендерних досліджень навіть соціологи інтерпретували гендерну нерівність, звертаючись до есенціалістських та біодетерміністських пояснень. Таку позицію, зокрема, репрезентували Е. Дюркгайм, Т. Парсонс та Р. Бейлз. У працях указаних авторів гендерна нерівність визнається функціональною. Так, Е. Дюркгайм обґрунтовує поглиблення поділу праці між статями як основу розвитку подружньої солідарності. Поділ праці на основі статевих ролей, коли «одна зі статей заволоділа емоційними функціями, а інша – інтелектуальними», веде не до конфліктів, а до консенсусу та солідарності [4, с. 58].

Найбільш виразно функціоналістська позиція представлена у статево-рольовій теорії Т. Парсонса та Р. Бейлза, які під час обґрунтування універсальності, неминучості та функціональної необхідності гендерної стратифікації апелюють до «фундаментального пояснення розподілу ролей між біологічними статями» – здатності жінок до дітонародження. Така «первинність відносин матері і дитини» стимулює виконання жінкою в сім'ї експресивної функції і призводить до необхідності чоловіків «спеціалізуватися в альтернативному, інструментальному напрямі» [15, р. 23]. Так, поділ сфер діяльності між статями визнається глибоко функціональним, він існує в усіх системах соціальної взаємодії і є механізмом, який забезпечує рівновагу та стабільність соціальної системи. Рівноправні ж відносини між статями, як уважають автори, порушують таку функціональну рівновагу.

Зовсім інше тлумачення гендерна нерівність отримує в теорії конфлікту, стаючи однією з основних категорій аналізу та інтерпретації гендерних відносин. Так, Р. Коллінз визначає гендерну нерівність як таку, що зумовлюється конфліктом між чоловіками та жінками як панівною та підпорядкованою групами. Первинним чинником панування чоловіків над жінками є фізична сила перших, а міра залежності жінки від чоловіка визначається матеріальною несвободою та цінністю жінки як власності, що підлягає обміну [14].

Найбільш ґрунтовне осмислення проблема гендерної нерівності отримала у феміністичній теорії, представниці якої однастайні в констатації її наявності та необхідності викорінення. Водночас питання чинників та природи наявної нерівності між статями є предметом феміністичних дискусій. Дж. Рітцер пропонує узагальнену класифікацію різних варіантів теорії фемінізму. У теоріях гендерної відмінності, які представлені культурним, біологічним, соціально-психологічним фемінізмами, інституціональною феміністською теорією та теорією соціалізації, обґрунтовуються відмінності позицій і досвіду жінок та чоловіків

в однакових ситуаціях. Ліберальний та марксистський фемінізми представляють теорії гендерної нерівності, в яких основна увага зосереджується на осмисленні та критиці менш привілейованого та нерівного становища жінок порівняно з чоловіками. У теоріях гендерного пригнічення, яка розробляється в межах психоаналітичного, радикального та соціалістичного фемінізмів, підпорядковане становище жінок вважається наслідком владних відносин між чоловіками та жінками, в яких фундаментальний інтерес чоловіків полягає в контролі, використанні, підпорядкуванні та пригніченні жінок, тобто практиках панування. Теорії структурного пригнічення, представлені інтерсекційним та соціалістичним фемінізмами, зосереджуються на аналізі переживання жінками відмінностей, нерівності та пригнічення, які різняться залежно від позиції в системі капіталізму, патріархату та расизму [6, с. 368].

Дослідниці виокремлюють такі основні підходи в інтерпретації гендерної нерівності [8, с. 153]:

- гендерна нерівність є природною, вона зумовлена функціональними відмінностями чоловічих та жіночих ролей;

- гендерна нерівність виражає соціально конструйовані нерівні можливості та життєві шанси жінок і чоловіків;

- гендерна нерівність характеризується як нерівність класових позицій чоловіків та жінок у системі соціальної стратифікації;

- гендерна нерівність зумовлена конфліктом між жіночою та чоловічою статями;

- гендерна нерівність є пригніченням і жінок, і чоловіків приписаними їм традиційними ролями;

- гендерна нерівність є вираженням пригнічення жінок, насилля над ними.

Вимірювання гендерного паритету та гендерної (не)рівності у різних сферах (від представництва в органах влади та участі у прийнятті державних рішень до рівня заробітної плати) фіксуються за допомогою гендерних індексів. Вони розраховуються європейськими та міжнародними організаціями і є інструментами оцінки та моніторингу гендерної рівності на національному та світовому рівнях, посідаючи важливе місце в системі соціальних показників. Найбільш уживаними гендерними індексами, які містяться в міжнародних та глобальних рейтингах і дозволяють порівняти ситуацію в різних країнах, є Індекс гендерного розвитку (Gender Development Index), Індекс гендерної нерівності (Gender Inequality Index), Індекс глобального гендерного розриву (The Global Gender Gap Index), Індекс соціальних інститутів і гендера (Social Institutions and Gender Index) [2].

Індекс гендерного розвитку ПРООН є усередненим показником досягнень у сферах охорони здоров'я, освіти та рівня життя і визначає нерівність

між чоловіками і жінками за тими ж показниками, що використовуються під час розрахунків Індексу людського розвитку [10]. Індекс гендерної нерівності ПРООН дозволяє ідентифікувати досягнення країни з точки зору рівності статей за показниками охорони репродуктивного здоров'я, громадянських прав та можливостей, економічної активності та можливостей на ринку праці [12]. Індекс глобального гендерного розриву, започаткований у 2006 році Всесвітнім економічним форумом, вимірює гендерні розриви за 14 індикаторами у таких чотирьох ключових сферах, як економічна участь та кар'єрні можливості; освіта; здоров'я і тривалість життя; політичні права та можливості [13]. Індекс соціальних інститутів і гендера, запропонований у 2007 році Центром розвитку Організації економічного співробітництва та розвитку, став першою спробою фіксації та аналізу в кількісному вимірі деяких соціальних інститутів, які здійснюють дискримінацію стосовно жінок [16].

Можна помітити, що жоден зі згаданих індексів не враховує темпоральний чинник та гендерну нерівність у його використанні й розподілі. Лише Індекс гендерної рівності (Gender Equality Index), який було запроваджено у 2010 році для порівняння стану гендерних відносин у країнах ЄС, містить поряд із показниками роботи, освіти, фінансів, влади, здоров'я та насильства й темпоральний вимір – кількість часу, що витрачається на неоплачувану діяльність [11].

Тому метою статті є обґрунтування необхідності врахування часового виміру під час дослідження виробництва та відтворення гендерної нерівності.

Виклад основного матеріалу. Відома британська дослідниця Валері Брайсон вивчає проблему гендерної нерівності в контексті політики часу [1]. Авторка розглядає час як ключовий політичний ресурс і визначає сучасні практики розподілу часу як несправедливі й такі, що породжують політичну нерівність. Вона вважає, що домінантною моделлю часу в капіталістичних суспільствах є «чоловіча» темпоральна культура. Вона орієнтована на цілі, характеризується лінеарністю, вимірюється у вигляді послідовності окремих видів діяльності. Такий час є індивідуальною власністю людини, адже його можна купувати, продавати, інвестувати, витрачати, він виражає оречевлений годинниковий час і виражається формулою «час – це гроші». Натомість є інші моделі часу, які підпорядковуються іншій темпоральній логіці та ритмам. Таким є так званий жіночий час, що характеризується циклічністю, процесуальністю, реляційністю. В. Брайсон вважає, що «жіночий» час реалізується переважно у практиках турботи, які передбачають особливу темпоральну свідомість, котра не узгоджується з домінантною

часовою культурою капіталізму. На відміну від монохронності моделі годинникового часу «жіночий» час авторка визначає як процесуальний, тобто поліхронний час, в якому завдання і події не заплановані як окремі одиниці, а можуть відбуватися одночасно. Такий час зорієнтований на людські відносини, оскільки завдання, пов'язані з наданням фізичної та емоційної підтримки, визначаються потребами, терміни яких не завжди можуть бути передбачені заздалегідь. Оскільки йдеться про нематеріальну природу часового процесу, то його вимірювання викликає труднощі, адже етика турботи, на відміну від техніко-адміністративної раціональності, що визначає оплачувану зайнятість у капіталістичних суспільствах, виражає контекстуальність взаємовідносин та обов'язків. Турбота про рідних та близьких не завжди може бути виміряна в годинах, іноді вона взагалі може не містити в собі конкретних дій, не випадково існує таке поняття, як «пасивна турбота». Час турботи є реляційним, тобто націленим на спілкування і розвиток відносин між людьми.

На нашу думку, такий поділ (на час та діяльність, асоційовану з ним) можна співвіднести з марксистським розрізненням сфери виробництва як сфери створення товарів і прибутку та сфери відтворення, в якій відбувається відновлення людських ресурсів і котра пов'язана з постійною повсякденною підтримкою життя. Відповідно, ми можемо говорити про «чоловічий» час, який є нормативною темпоральною моделлю сфери виробництва і виражається в оплачуваній зайнятості, та «жіночий», у якому розгортається репродуктивна та піклувальна праця. Піклувальна праця, яка реалізується в моделі «жіночого» часу та підпорядковується їй, може бути як оплачуваною, так і неоплачуваною; вона передбачає хатню роботу, а також пов'язана з піклуванням про менш захищені та такі, що потребують допомоги, групи населення: дітей, літніх, хворих, людей з інвалідністю тощо. В українському (і не лише) суспільстві спостерігається фемінізація практик турботи, адже і в сім'ї, й у сфері професійної оплачуваної праці відтворюється гендерний дисбаланс. Складність ситуації полягає ще й в тому (і це якраз узгоджується з поглядами В. Брайсон про специфіку «жіночого» часу), що піклувальна праця визначається не стільки економічними критеріями, скільки цінностями. Догляд за членами сім'ї розглядається не стільки як надання певної послуги, скільки як вияв любові до та піклування про близьких людей.

Наслідками домінування в сучасному капіталістичному суспільстві «чоловічого» часу є поділ на (не)справжню роботу, в якій неоплачувана репродуктивна праця знецінюється; подвійне навантаження на жінок; конфлікти між указаними видами роботи; жіночу часову бідність,

що виражається, з одного боку, в дефіцитності, а з іншого – в інтенсивній завантаженості жіночого часового ресурсу.

Чи підтверджують результати українських соціологічних досліджень ідеї Валері Брайсон?

Соціологічне дослідження «Роль жінок в українському суспільстві» [7], проведене соціологічною групою «Рейтинг» у лютому 2020 року, засвідчує панування гендерних стереотипів щодо розподілу прав та обов'язків жінок і чоловіків у публічній та приватній сферах. Більшість респондентів погоджуються з твердженнями, що найважливішим завданням жінки є піклування про дім та сім'ю (83%), а найважливіше завдання чоловіка – це заробіток грошей (75%), тобто сфери самореалізації зазначених гендерних груп ідентифікуються респондентами як протилежні. На нерівномірний розподіл домашніх обов'язків указують відповіді на запитання про стать тих, хто є відповідальними за виконання різних видів хатньої та піклувальної праці. Так, на приготування їжі «лише жінкою» вказують 37% опитаних, «переважно жінкою» – 27%, «порівну» – 28%, частіше та лише чоловіком – 4% та 3% відповідно. Турбота про виховання дітей також є сферою відповідальності «лише жінки» – 29%, «переважно жінки» – 23%, обох батьків – 27%, частіше та лише чоловіка – по 2% респондентів. Участь у «господарських справах» засвідчує більший гендерний паритет, а перевага жіночої статі зберігається й тут: «заняття господарськими справами» виконуються лише 25% та частіше 18% жінкою, діляться порівну – 35%, частіше та лише чоловіком – 9% та 10% відповідно.

Результати дослідження «Сучасне розуміння маскулінності: ставлення чоловіків до гендерних стереотипів і насильства щодо жінок», реалізованого у 2018 році [9], також підтверджують існування гендерного поділу сфер відповідальності у домогосподарстві на суто жіночі (прання та сушіння білизни, приготування їжі, миття посуду, прибирання будинку) та чоловічі (дрібні ремонтні роботи по домогосподарству) сімейні обов'язки. Опитування засвідчує, що чоловіки в середньому витрачають на роботу по домогосподарству близько 15 годин на тиждень, водночас, за словами респондентів, їхні партнерки витрачають на виконання цих обов'язків майже вдвічі більше часу (29 годин на тиждень), що може призводити до надмірного навантаження жінок, які зайняті на ринку праці. Недаремно гендерні особливості розподілу робочого часу, за словами авторів дослідження, описуються в термінах «подвійного робочого навантаження» або «другої зміни» жінок.

Результати українських досліджень соціально-економічних наслідків пандемії COVID-19 та їх впливу на жінок засвідчують поглиблення наявних нерівностей [3; 5]. Водночас у ситуації коро-

накризи зростає цінність піклувальної праці, адже турбота підтримує суспільство в найекстремальніших обставинах [17]. Піклувальна праця є чимось більшим, ніж діяльність (у домашньому господарстві чи секторі догляду), котра може бути виражена в об'єктивних критеріях. Вона уособлює моральні цінності й виражає специфічні емоції взаємовідносин між людьми: любов, прихильність, дружбу, повагу, відповідальність, турботу, уважність.

В умовах пандемії значна частина роботи в грошово-кредитній економіці починає виконуватися економікою (не)оплачуваної доглядової праці. Перехід роботи та навчання в дистанційний режим означає, що все більше людей залишаються вдома, тому обсяги хатньої роботи зростають. Не всі медичні системи готові до перевантажень, спричинених різким зростанням кількості хворих, тому догляд за ними розподіляється між членами родини, лягаючи на плечі жінок. Коли через локдаун зачиняються ресторани, пральні, клінінгові компанії, «перекласти» хатню роботу на працівників сфери обслуговування стає складніше. Перевантаженість лікарень також значно збільшує навантаження на медичних працівників та працівниць, доглядальниць, санітарок, що посилюється високою вразливістю цієї категорії щодо інфікування [17].

Висновки. Під час дослідження гендерної (не)рівності необхідно звертати увагу не лише на нерівномірний розподіл влади, грошей, впливу, а й на час, який є важливим політичним ресурсом, що розподіляється гендерно.

Результати вітчизняних соціологічних досліджень підтверджують основні тези В. Брайсон щодо засвоєння та відтворення жінками і чоловіками різних темпоральних моделей. У суспільній свідомості населення України домінують стереотипні уявлення про розподіл функціональних обов'язків жінок та чоловіків у публічній та приватній сферах, що сприяє фемінізації практик турботи, розгляду репродуктивної праці як несправжньої роботи та її знецінення, що призводить до жіночої часової бідності, конфліктів між продуктивною та репродуктивною працею, подвійного робочого навантаження жінок.

Пандемія COVID-19 поглибила гендерні нерівності. Зростання цінності піклувальної та доглядової праці не призводить до підвищення її престижу та оплати. Водночас є сподівання, що нові виклики, які створює глобальна пандемія, стимулюватимуть переосмислення наявних цінностей, відмову від дихотомічності та ієрархічності в розумінні часу і досягнення справедливості в його розподілі. Спротив домінантній темпоральній культурі раціоналізації часу має бути заснований на тезі про цінність часу, що вимірюється не грошима та ефективністю,

а людськими потребами у турботі, спілкуванні та творенні

Література

1. Брайсон В. Гендер и политика времени. Феминистская теория и современные дискуссии. Пер. с англ. А.Л. Якубин. Киев : Центр учебной литературы, 2011. 248 с.
2. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України / Центра Разумкова; керівн. проекту О. Пищуліна; ред. А. Чернова. Київ : Заповіт, 2016. 244 с.
3. Дутчак О., Стрельник О., Ткаліч О.. Хто (по)турбується? Дитсадки в контексті гендерної нерівності. Київ : «АДЕФ-Україна», 2020. 96 с.
4. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии: Пер. с фр. Москва, 1991. 432 с.
5. Оперативна гендерна оцінка становища та потреб жінок у контексті ситуації з COVID-19 в Україні URL: https://www.auc.org.ua/sites/default/files/report_rga_covid-19_ukr_0.pdf
6. Ритцер Дж. Современные социологические теории. 5-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 688 с.
7. Роль жінок в українському суспільстві. Дослідження Соціологічної групи «Рейтинг». 2020. URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_women_032020_press.pdf
8. Стрельник О. Гендерна нерівність: теоретико-методологічні підходи до інтерпретації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2005. № 4. С. 147–154
9. Сучасне розуміння маскулінності: ставлення чоловіків до гендерних стереотипів і насильства щодо жінок. URL: <https://genderindetail.org.ua/library/suspilstvo/suchasne-rozuminnya-maskulinnosti-stavlennya-cholovikiv-do-gendernih-steretipiv-tanasilstva-schodo-zhinok-134782.html>
10. Gender Development Index (GDI). URL: <https://is.gd/E61GQx>
11. Gender Equality Index. URL: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2020>
12. Gender Inequality Index (GII). URL: <http://hdr.undp.org/en/content/gender-inequality-index-gii>
13. Global Gender Gap Report 2020. URL: http://www.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf
14. Collins, R. Conflict Sociology: Toward an Explanatory Science. New York: Academic Press, 1975. 584 p.
15. Parsons, T., Bales, R. Family: Socialization and Interaction Process Illinois: The Free Press, 1955. 422 p.
16. Social Institutions & Gender Index <https://www.genderindex.org/>
17. Thera van Osch. The gender impact of Coronavirus: How to move to an economy that cares for people and the planet URL: <https://wideplus.org/wp-content/uploads/2020/03/The-gender-impact-of-Corona-Virus.pdf>

Анотація

Червінська Т. Г., Соболевська М. О. Часовий вимір гендерної нерівності. – Стаття.

Причини існування гендерної нерівності і заходи забезпечення рівності жінок та чоловіків по-різному

осмислюються в гендерній теорії. Пояснення варіюються від есенціалістських, коли біологічні відмінності чоловіків та жінок вважаються основною причиною гендерної нерівності, тому її неможливо подолати, до соціально конструктивістських, у яких гендерні ієрархії, дискримінація та пригнічення розглядаються як результати певних владних відносин та соціального порядку, тому можуть бути усуненими.

Європейські та міжнародні організації створили інструменти для оцінки та моніторингу гендерної рівності на національному та світовому рівнях – гендерні індекси. Так, Індекс гендерного розвитку, Індекс гендерної нерівності, Індекс глобального гендерного розриву, Індекс соціальних інститутів і гендера та інші використовуються в міжнародних та глобальних рейтингах і дозволяють порівняти ситуацію в різних країнах щодо результатів досягнення гендерної рівності.

Водночас указані гендерні індекси не враховують темпоральний чинник та його гендерованість. В. Брайсон вважає час важливим політичним ресурсом, а практики його розподілу в сучасному суспільстві – несправедливими та такими, що репродукують гендерну нерівність. Вона виокремлює «чоловічий» та «жіночий» час, які підпорядковуються різній темпоральній логіці та ритмам. Чоловіча темпоральна культура є домінантною моделлю часу в капіталістичних суспільствах, вона орієнтована на цілі, характеризується лінеарністю і виражається формулою «час – це гроші». Натомість «жіночий» час, у якому реалізується репродуктивна та піклувальна праця, характеризується циклічністю, поліхронністю/процесуальністю та реляційністю. Наслідками домінування в сучасному капіталістичному суспільстві «чоловічої» темпоральної моделі є поділ на справжню та несправжню роботу, подвійне навантаження на жінок, жіноча часова бідність.

Ключові слова: гендерна нерівність, гендерований час, «жіночий» час, «чоловічий» час.

Summary

Chervinska T. G., Sobolevska M. O. Time dimension of gender inequality. – Article.

The causes of gender inequality and measures to ensure equality women and men are interpreted differently in gender theory. Explanations range from essentialist, when the biological differences men and women are considered the root cause of gender inequality and therefore cannot be overcome, to socially constructivist – in which gender hierarchies, discrimination and oppressions are seen as the result of certain power relations and social order and can therefore be eliminated.

European and international organizations have created tools for assessing and monitoring gender equality at the national and global levels – gender indices. In particular, Gender Development Index, Gender Inequality Index, the Global Gender Gap Index, Social Institutions and Gender Index and others are used in international and global rankings to compare the situation in different countries in terms of gender equality.

At the same time, these gender indices do not take into account the temporal factor and its gendered. V. Bryson considers time an important political resource, and the practices of its distribution in modern society unfair and reproducing gender inequality. She distinguishes between “male” and “female” time, which are subject to different temporal logic and rhythms. Male temporal culture is the dominant model of time in capitalist societies, it is goal-oriented, characterized by linearity and expressed by the formula “time is money”. Instead, “women’s” time, in which reproductive and caring work is realized first of all, is characterized by cyclicity, polychrony/ procedurality and relationality. The consequences of the dominance of the “male” temporal model in modern capitalist society are the division into real and false work, the double burden of women, and women’s temporary poverty.

Key words: gender inequality, gendered time, “female” time, “male” time.